

Kuin-vertaukset

TARJA RIITTA HEINONEN

1 Lähtökohtia

Vertaus on vanha tuttu kielikuva: *pieni kuin kirppu, juo kuin sien*i. Tuttuudessaan vertaus on silti yllättävän tuntematon. Kirjallisuus- ja kielitieteessä sitä on viime aikoihin asti pidetty epäkiinnostavana, metaforan selkokielistettynä sisarmuotona. Vertaukset ovat kuitenkin nousseet viime vuosina pienimuotoisen kiinnostuksen kohteeksi muun muassa aineistopohjaisessa leksikografiassa (Moon 2008; Hanks 2005).¹ Vertausrakenteet ovat uusia muodosteita produktiivisesti tuottavia muotteja, mutta ainutkertaisten vertausesiintymien ohella esiintyy vahvasti kiteytyneitä ja vakiintuneita vertauksia. Morfologiassa johdostyyppin leksikaalistumisherkkyyttä on pidetty johtimen produktiivisuutta vähentävänä tekijänä (Bybee 1985: 18), joten voisi olettaa, että produktiivisuuden ja leksikaalistumien suhde on kiinnostava kysymys myös fraseologiassa.

Tämän artikkelin tavoite on kuvata suomen *kuin*-vertauksia niin rakenteelliselta kuin leksikaaliselta kannalta. Siltä osin kuin vertausrakennetta tutkitaan produktiivina rakenteena, artikkelin viitekehys on käyttöpohjaista konstruktiokielioppia. Kielitieteen käyttöpohjainen suuntaus (ks. esim. Bybee 2006; Kemmer & Barlow 2000) korostaa kieliopin ja kielenkäytön vastavuoroista suhdetta. Kielenkäyttö ei ole vain leksikon ja kieliopin tuotosta, vaan syötöstä, joka vaikuttaa takaisin kielioppiin ja leksikkoon. Käyttöpohjainen malli selittää, miten sanoihin ja rakenteisiin liittyvä tietämys muodostuu vähitellen kielenkäyttökokemusten pohjalta.

Konstruktiokieliopissa kielioppi ja leksikko muodostavat yhtenäisen kokonaisuuden, jossa kaikki kielelliset yksiköt ovat pohjimmiltaan muoto–merkitys-pareja (Goldberg 2006: 5). Ainakin kun on kyse melko kiinteistä sanastoa, syntaksia ja merkitystä yhdistävistä rakenteista, konstruktiot vaikuttavat toimivalta kuvausvälineeltä. Sinänsä konstruktioissa ei ole mitään uutta: suullisen perinneaineiston käsittelyssä erilaisista aineksista koostuvat ”kaavat” ja ”formulat” ovat olleet kuvausvälineistöä vuosikym-

1. Artikkelin perustuu kahteen esitelmääni, joissa olen käsitellyt *kuin*-vertauksia (Heinonen 2008; Heinonen 2006). Kiitän Maria Vilkunaa artikkelin eri versioiden kärsivällisestä kommentoinnista ja Virittäjän toimitusta sekä anonyymeja arvioijia hyödyllisistä korjausehdotuksista.

meniä (esim. arvoitusten formuloista ks. Kaivola-Bregenhøj 1977: 19–23). Anna-Leena Kuusi (1971) mainitsee fraseologian luokittelussaan paitsi vertaukset myös sellaisia rakennemuotteja kuin vaikkapa mahdottomuusrakenteen (*ei ennen ... ennen kuin: Ennen lähtöö lapsen tekoon kuin 6 miehelle puuroa keittämään*).

Tässä artikkelissa keskityn *kuin*-partikkelin varaan rakentuvien vertausten kuvaukseen. Aineistoa tarkastellessani nojaudun sanakirja- ja korpustutkimuksiin (mm. Moon 2008), kielioppiin, typologiseen vertailurakenteita koskevaan tutkimukseen (Haspelmath & Buchholz 1998; Heine 1997: luku 6) ynnä metaforia ja vertauksia eri lähtökohdista eritteleviin katsauksiin (mm. Glucksberg 2008; Israel, Harding & Tobin 2004). Tarkoitus on vastata kysymykseen, millaisia kielellisiä olioita *kuin*-vertaukset ovat. Artikkelialkaa *kuin*-vertausten rakenteen ja merkityksen kuvauksella, sen jälkeen siirryn käsittelemään vertauksia mahdollisina konstruktioina, ja lopuksi tutkin *kuin*-vertausten leksikaalistumista ja kiteytymistä.

2 *Kuin*-vertauksen rakenne ja merkitys

2.1 Yleisrakenne

Tavanomainen lähtökohta pitää vertauksia jonkinlaisena vertailuna (Israel ym. 2004: 124–125; Haspelmath & Buchholz 1998: 309; Heine 1997: 109). Vertauksessahan yhtä asiaa tai toimintaa kuvataan vertaamalla sitä toiseen. Vertaukset poikkeavat kuitenkin rakenteeltaan ja sisällöltään muusta vertailusta. Erotankin tässä työssä vertausrakenteen vertailurakenteesta. Ottaakseni mallia typologisesta kirjallisuudesta (Haspelmath & Buchholz 1998: 279; Heine 1997: 110) vertauksen yleispätevä loogis-syntaktinen rakenne voidaan kuvata kaavion 1 tapaan: Verrattava elementti (i) viittaa johonkin entiteettiin tai tapahtumaan, jota vertauskuva (ii) luonnehtii (luonnehtivasta substantiivilausekkeesta ks. ISK 2004: § 1406). Vertauksessa on usein lisäksi mukana (iii) se ominaisuus tai toiminta, eli toisin sanottuna predikaatti, jonka suhteen verrattavaa vertataan vertailukohtaansa eli vertauskuvaan. Vertauskuva merkitään usein eksplisiitisti, esimerkiksi partikkelilla (iv). Sen sijaan vertausrakenteessa ei ole vertailusanaa tai -muotoa, jollainen on vertailurakenteessa (vrt. kaavioon 3). Tällainen rakenneluonnehdinta on ensi sijassa looginen ja kattaa erilaisia vertausrakenteita. *Kuin*-vertauksessa vertauskuva liittyy rakenteeseen *kuin*-konjunktion² välityksellä, mutta vertauskuvan voi esittää myös muussa muodossa, esimerkiksi adjektiivin määritteessä (*hullunrohkea, jääkylmä*).

2. Puhekielessä ei normaalisti tehdä eroa komparatiivisen *kuin*- ja temporaalisen *kun*-konjunktion välille, vaan molemmissa tehtävissä esiintyy muoto *kun*, *ku* tai *ko*. *Kuin*-konjunktiolla tarkoitetaan tässä artikkelissa myös näitä puhekielisiä variantteja. Kokonaan toinen kysymys on vielä, pitäisikö *kuin*-konjunktion ohella tai asemesta puhua *kuin*-partikkelista. *Kuin*-sanana konjunktiokäyttökin on omanlaistaan (ISK 2004: § 819).

verrattava (i)		predikaatti (iii)	vertauskuvan merkitsin (iv)	vertauskuva (ii)
poika	on	pieni	kuin	kirppu
kämpä	oli		kuin	sikolätti
isä		karjuu	kuin	leijona
heitä		voi lukea	kuin	avointa kirjaa

Kaavio 1.

Kuin-vertausten loogis-syntaktinen rakenne.

Yleensä vertauksista puhutaan tarkoittaen vain vertauskuvasta, mahdollisesta *kuin*-konjunktioista ja predikaatista koostuvaa osuutta (mm. M. Kuusi 1960: V). Tämänko-koiset kokonaisuudet vakiintuvat käyttöön ja leksikaalistuvat (*jääkylmä, nukkuu kuin tukki*), ja tässä muodossa vertauksista yleensä voi puhua, vaikka vertauskuva ei olisi vakiintunut minkään tietyn predikaatin yhteyteen (*TEKEE JOTAKIN kuin pieni eläin*, jossa TEKEE JOTAKIN edustaa mitä hyvänsä verbityyppiä kopulaa lukuun ottamatta). Vertauskuva voi liittyä verrattavaan myös ilman predikaattia: *auto kuin laiva*.

Syntaktisesti *kuin*-konjunktio ja vertauskuva muodostavat kokonaisuuden, jota *Iso suomen kielioppi* kutsuu *kuin-jaksoksi* (ISK 2004: § 1172–1174).³ *Kuin*-jakso on *kuin*-konjunktioilla alkava lause, lauseke tai erilaisista lausekkeista koostuva osuus, joka on alisteinen niin kutsuttuun *hallitsevaan jakssoon* nähden. *Kuin*-jakson sisältävä rakenne ja *kuin*-vertauksen rakenne menevät siis limittäin (kaavio 2).

Hallitseva jakso

VERRATTAVA	(KOPULA)	PREDIKAATTI	<i>kuin</i> -jakso	
			<i>kuin</i>	VERTAUSKUVA
Poika	on	pieni	kuin	kirppu

Kaavio 2.

Kuin-vertaus hallitsevan ja alisteisen jakson osina.

Kuin-vertaus hajoaa *Ison suomen kieliopin* kuvauksessa kahteen eri jakssoon, mikä on ensikatsomalta ristiriidassa konstruktion yhtenäisyyden kanssa. Tarkemmin katsottuna esimerkiksi adjektiivin liittyvä *kuin*-jakso on adjektiivin jälkimäärite, joten ne muodostavat yhteisen syntaktisen kokonaisuuden.

Hiljattain Seppänen ja Herlin (2009: 239) ovat halunneet kyseenalaistaa tällaisen jaon hallitsevaan ja alisteiseen osaan käsitellessään *kuin*-vertausta muistuttavaa konstruktioita *niin* + adjektiivi/adverbi + *että*, jonka he ovat nimenneet NAE-konstruktioiksi.⁴ He pyrkivät kuvaamaan konstruktion kahden mielikuvaskaeman avulla siten, että

3. Kieliopin verkko-versiossa, VISKissä, nimitys on vaihdettu *kuin*-rakenteeksi. Pitäydyn alkuperäisessä termissä, koska se on erottuva ja ilmaisee osuvammin sen, että kyseessä on *kuin*-konjunktioista alkava, vapaamuotoinen syntaktinen kokonaisuus.

4. Tapaukset, joissa ei ole adjektiivia tai adverbia, jäävät näin rajatun konstruktion ulkopuolelle. Huomiotta jäävät mm. *on niin nälkä että näköä haittaa* ja *juoksee niin että hippulat vinkuvat*.

konstruktion alussa oleva intensifointi (*niin*) kytkeytyy SKAALA-skeemaan ja konstruktion loppuun sijoittuva seurauksen ilmaisu (*että*-lause) VÄYLÄ-skeemaan, ja nämä molemmat skeemat ovat tasaveroisia tarjolla kielenkäyttäjän ilmaisutarpeisiin (mas. 214, 218–219). Mielikuvaskaemat eivät kuitenkaan selitä konstruktioiden syntaktista käyttäytymistä. NAE-konstruktio toimii tyypillisissä adjektiivin ja adverbien tehtävissä (mas. 215), juuri siksi että ”hallitsevaan jaksoon” kuuluva adjektiivi tai adverbi on konstruktion edussana. Sen sijaan *kuin*-vertausten lauseopillinen kuvaus hajoaa erilaisiin tapauksiin, sillä *kuin*-jaksot määrittävät ja täydentävät useanlaisia sanoja ja rakenteita.

2.2 *Kuin*-vertauksen syntaksia

Vertauskuvallinen *kuin*-jakso toimii pääsanaluokkiin (substantiivi, adjektiivi, verbi, adverbi) kuuluvien sanojen laajenuksena tai koko rakenteen täydennyksenä. Tavallinen se on predikatiivina (1), predikatiivina tai predikatiiviadverbiaalina toimivan adjektiivin määrittänä (2a–b),⁵ tavan adverbiaalina (3) ja tavan adverbiaalin määrittänä (2c).

- (1) VERRATTAVA on kuin sikolätti
- (2) a. VERRATTAVA on pieni kuin kirppu
 - b. VERRATTAVA muuttui pieneksi kuin kirppu
 - c. VERRATTAVA kulkee hitaasti kuin etana
- (3) VERRATTAVA karjuu kuin leijona

Edellä mainitut tapaukset noudattavat kaavion 1 mukaista vertausrakennetta: verrattavaa verrataan johonkin vertauskuvaan (esim. asuntoa sikolättiin). On kuitenkin tapauksia, joissa vertaus esiintyy ilman verrattavaa. Tyypillisiä verrattavaa vailla olevia *kuin*-jaksoja ovat tapaa ilmaisevat leksikaalistuneet adverbiaalit kuten *kuin itsestään*, *kuin luonnostaan*, *kuin sattumalta*, *kuin varkain*, *kuin leikiten*, *kuin taikaiskusta*, jne. (4a). On myös *kuin*-jaksoja, jotka ovat itsessään hallitsevan lauseen lauseenjäseniä (4b–d). Näitä on myös finiittiverbillisiä (konditionaalissa): *Tuntuu kuin katsoisi hidastettua filmiä*.

- (4) a. Veikko oppi neulomaan *kuin itsestään*. (vapaa adverbiaali)
- b. Ilmaan kohosi *kuin pienenpieniä saippuakuplia*. (eksistentiaalinen subjekti)
- c. Katsoja näki *kuin uuden näytelmän*. (objekti)
- d. Vauhti pysähtyi *kuin seinään*. | Vastaus tuli *kuin apteekin hyllyltä*. | Tämä kohta on *kuin Veijo Meren näytelmästä*. (adverbiaaleja)

5. Toisin kuin NAE-konstruktio, *kuin*-vertaus ei juuri kiinnity attribuuttina olevaan adjektiiviin: **selvä asia kuin pläkki*. Tämä rajoitus liittyy siihen, ettei *kuin*-vertauksessa ole etumääritettä, johon *kuin*-jakso ankkuroituisi. NAE-konstruktiossa ja tavallisessa vertailurakenteessa *niin*-määrite toimii tällaisena ankkurina: *niin kiero mies, että pipokin pitää ruuvata päähän* (NAE); *ei ole niin selvä asia kuin tämä* (vertailu).

Erikoistapauksena ovat lisäksi sellaiset elliptiset, possessiiviset vertauskuvat, joissa looginen, omistajaan viittaava verrattava on vain implisiittisesti mukana: [**minulla**] *olo on kuin osuuskaupanhoitajalla*. Näissä varsinaisena verrattavana voi pitääkin omistetua asiaa: 'olo' ≈ 'osuuskaupan hoitajan olo'; *niska kuin härällä*, 'niska' ≈ 'härän niska'.

Nominaaliset, hallitsevan lauseen lauseenjäsenenä toimivat *kuin*-jaksot (1, 4) ovat yhdessä tärkeässä suhteessa sukua toisilleen: *kuin*-sana ei muistuta näissä käytöltään konjunktiota vaan partikkelia. Rakenteen kannalta se ei ole pakollinen, ja sisällöllisesti se ilmaisee tietynlaisen varauksen. Vertaukset jakautuvatkin periaatteessa kahteen ryhmään sen mukaan, toimiiko *kuin* niissä irrallista määritettä liittäväenä konjunktiona vai muunlaisena partikkelina.

Predikatiiviset *kuin*-jaksot (1) kuuluvat toisaalta myös samaan ryhmään kuin konjunktiiviset jaksot (2, 3), sillä niiden vertauskuvaa vastaa hallitsevassa jaksossa verrattava. Esimerkeissä 1–3 verrattava sattuu olemaan kaikissa tapauksissa lauseen subjektina. Vertauskuva voi koskea myös muuta lauseenjäsentä, muun muassa objektia tai adverbialia, tai useampaa lauseenjäsentä yhdessä: *Tästä vanhasta opetustaulusta olen ylpeä kuin riikinkukko pyrstöstään* (<http://inspis.vuodatus.net/blog/268197>, 3.10.2006).

Kaikista erilaisista ja eri sanaluokan sanoihin liittyvistä vertauksista puhutaan usein yhdessä. Monissa Euroopan kielissä, suomi mukaan lukien, vertauskuvan merkitsin on yhtäläinen adjektiivin ja verbiin liittyvissä vertauskuissa (suomessa *kuin*, ruotsissa *som*, saksassa *wie*, venäjässä *kak*, unkarissa *mint*; Haspelmath & Buchholz 1998: 313–318). Vertailut ja samalla vertaukset jakautuvat kuitenkin merkitykseltään kahteen pääryhmään, joista määrällistä yhtäläisyyttä ilmaisevat *ekvatiivit* liittyvät lähinnä adjektiiveihin ja samanlaista tapaa ilmaisevat *similatiivit* verbeihin (Haspelmath & Buchholz 1998: 277–279, 313). Englannin kielessä ero on myös muodollinen, kun ekvatiiveissa on (*as*) ... *as* -rakenne ja similatiivit merkitään *like*-sanalla. Eräissä englantia koskevissa tutkimuksissa vain jompikumpi ryhmä on huomion kohteena (Moon 2008; Hanks 2005). Toisaalta on pyrkimyksiä häivyttää rakenteelliset seikat taustalle (Israel ym. 2004).

2.3 *Kuin*-vertauksen semantiikkaa

Kuin-vertaus ilmaisee tyypillisesti ominaisuuden suurta määrää (5) tai toiminnan intensiteettiä (6). Tätä intensifioivaa tehtävää voi pitää *kuin*-vertausrakenteen odotuksenmukaisena merkityksenä. Esimerkiksi *kaunis kuin kukka* tarkoittaa, että jokin on samassa määrin kaunis kuin kukka, ja siten hyvin kaunis. Vertailtava ominaisuus asetuu määrälliselle skaalalle. Verbeissä intensifointi tarttuu johonkin verbissä tarjolla olevaan ominaispiirteeseen ja maksimoi sen. Esimerkiksi käy unen syvyys nukkuemisessa: *nukkuu kuin tukki* 'hyvin sikeästi'.

(5)	<i>SELLAINEN kuin Y</i>	'hyvin SELLAINEN'
	a. kaunis kuin kukka	'hyvin kaunis'
	b. terve kuin pukki	'hyvin terve, hyväkuntoinen'
	c. hauras kuin munankuori	'hyvin hauras, murtuma-altis'

(6)	<i>TEKEE JOTAKIN kuin Y</i>	'TEKEE JOTAKIN intensiivisesti'
a.	haisee kuin raato	'haisee vahvasti'
b.	matelee kuin etana	'matelee hyvin hitaasti'
c.	lentää kuin leppäkeihäs	'lentää reippaasti'
d.	tykkää kuin hullu puurosta	'tykkää (jostakin) kovasti'

Intensifointi ei ole kummassakaan tapauksessa yleensä aivan puhdasta, vaan siihen sekoittuu vertauskuvan laadusta johtuvia päätelmiä (hauras *kuin saippuakupla* ja hauras *kuin posliininukke* ovat eri tavoin hauraita; *raato* haisee pahalta) tai leksikaalistuneita lisämerkityksiä (*lentää kuin leppäkeihäs* kuvaa nopeaa ja pakotettua poistumista). Verbin intensifoinnissa nousee yleisemminkin esiin sellaisia seikkoja kuin runsaus (*juo kuin sieni*), äkillisyys (*katkeaa kuin kanan lento*) tai totaalisuus (*häviää kuin tuhka tuuleen*).

Varsinkin verbin kera vertausrakenteen intensifioiva merkitys voi jäädä syntymättä ja korvautua sisällökkäämmällä, tavan adverbiaalinen merkityksellä. Joka *kävelee kuin ankka*, kävelee vaappuen, ja joka viettää holtitonta elämää, *elää kuin pellossa*. Mutta silloin kun kyseessä on kielenkäyttäjälle avautumaton vertauskuva (esim. *haisee kuin rankki*, jos kuulija ei tiedä, mitä on rankki), konstruktion intensifioiva oletusmerkitys ohjaa tulkintaa. Samoin on laita paljaissa *kuin mikä(kin)* -vertauksissa: nekin tulkitaan konstruktion merkityksen mukaan.⁶

(7) a.	lihava kuin mikä	'hyvin lihava'
b.	juoksee kuin mikä(kin)	'juoksee lujaa' (-kin-päätteisenä halventava vivahde)

Intensifioiva tulkinta ei pääse muodostumaan, jos rakenteessa ei ole predikaattia eli ominaisuutta tai toimintaa kuvaavaa sanaa kaavion 1 merkityksessä. Tyypillisimmillään tämä koskee predikaatiivi- tai muita lauseita, joissa on kopula *olla*. Seuraavat esimerkit ovat Suomen kielen tekstikokoelmaan (SKT) sisältyviltä *Helsingin Sanomien* vuoden 1995 kulttuurisivuilta (HS95ku):

(8) a.	Olemme kuin yhtä perhettä.
b.	Ympäristöteos on kuin jättikokoinen, valkoinen hämähäkinverkko, – –.
c.	Rooli on kuin tehty Brandolle.
d.	Tunnelma on kuin valvomossa – meditatiivisuudessaankin levoton.
e.	On kuin pelais oikeesti fudista.

Huomaa, ettei vertauskuva *kuin mikä* onnistu näissä: ?*Ympäristöteos on kuin mikä*. Itse asiassa sama koskee kaikkia vertauksia, joissa on käytössä partikkeli *kuin*: ?*Ääni*

6. Periaatteessa *kuin mikä* sopii niin adjektiivin, adverbin kuin verbinkin määritteeksi, eikä substantiivikaan ole pääsanana mahdoton: *Pettymys kuin mikä* (Internet-osuma 15.9.09). Kuitenkin kaikki ison sanomalehtikorpuksen (SKT:n) sisältämät 62 *kuin mikä* -vertausta liittyvät adjektiiviin (joka voi olla attribuuttinakin: *käyttökelpoinen peli kuin mikä*). Tämä saattaa johtua verbivertauksen vähemmän selvästä kieliopillistumisesta intensifointiin, mutta on muistettava, että verbin keralle on kliseytynyt muitakin intensifioivia vertauskuvia (kuten *kuin hullu*). *Kuin mikäkin* -vertauskuvia on SKT:ssa vain kaksi, toinen verbin, toinen adjektiivin kera. Tavallista sen sijaan on, että *mikäkin* toimii vertauskuvassa määriteenä: *Se ui Korppoon lauttarannassa kuin mikäkin hylje* (Turun Sanomat 1998).

tuli kuin mistä. Esimerkkien 4 ja 8 tulkinnassa on turvauduttava itse *kuin*-partikkelin merkitykseen tai tehtävään. *Nykysuomen sanakirja* luonnehtii tehtävää seuraavasti: ”ilmauksen edellä osoittamassa, että sitä on käytetty kuvallisesti tai muuten epätavallisessa merkityksessä” (s. v. *kuin* B.1.). Esimerkissä 8a ei sanota, että olisimme kirjaimellisesti yhtä perhettä, vaan että olemme jossakin määrittelemättömässä suhteessa perheen kaltainen kokonaisuus. Tällaista vertauskuvaa ei aseteta skaalalle muussa mielessä kuin siinä, kuinka kaltainen jokin on jollekin. Kaltaisuuden skaala sallii tästä syystä eräitä täyteen asteen määritteitä (ISK 2004: § 615), muun muassa sanat *melkein* ja *aivan* (ks. NS:n artikkelin *kuin* merkitysryhmä B.1.b.), esimerkiksi: *Tunnelma on melkein kuin valvomossa*.

Kuin-partikkelissa on siis mukana varaus tai implikaatio: älä ota seuraavaa kirjaimellisesti (9c). Tarkemmin katsoen sama implikaatio sisältyy kaikkiin *kuin*-vertauksiin, myös intensifioiviin ja tavan ilmauksiin, joissa *kuin* toimii konjunktiona (9a–b). Siksi voidaan ajatella, että vertausrakenteen taustalla on yleisempi ja abstraktimpi *kuin*-partikkeli-konstruktio.

- (9) a. Naamani hehkui punaisena kuin tomaatti. (Naamani ei ole tomaatti.)
- b. Veijo syö kuin porsas. (Veijo ei ole porsas.)
- c. Ääni tuli kuin tynnyristä. (Ääni ei tullut tynnyristä, se vain vain kuulosti siltä.)

Implikaatio on toki myös peruttavissa: *Ääni tuli kuin tynnyristä – ja tynnyristähän se tulikin*.

2.4 Vertauksen suhde vertailuun ja metaforaan

Vertailurakenne on loogisesti samanlainen kuin vertausrakenne, mutta vertailurakenteessa *kuin*-jakso on jonkin vertailua ilmaisevan sanan (*niin, yhtä, sama, sellainen, muu, toisin...*) tai vertailumuodon (komparatiivi) täydennys (kaavio 3).

verrattava (i)		vertailun merkitsin (v) + predikaatti (iii)		vertailukohdan merkitsin (iv)	vertailukohta (ii)
se	on	yhtä (v)	pieni (iii)	kuin	kirppu
Lasse	on	laihe+mpi (iii+v)		kuin	Lissu

Kaavio 3.
Kuin-vertailun loogis-syntaktinen rakenne.

Syntaktisesti rakenteet poikkeavat selvästi toisistaan, koska vertaileva *kuin*-jakso on riippuvainen hallitsevan jakson vertailua merkitsevistä elementistä. Kielenkäytössä on silti päällekkäisyyttä. Samakin vertaus eli predikaatin ja vertauskuvan muodostama kollokaatio voi realisoitua sekä vertaus- että vertailurakenteessa. Näin vertaukset 2a ja 3 käyvät myös vertailurakenteessa (10a–b, 11).

- (10) a. VERRATTAVA on *yhtä* pieni kuin kirppu
 b. VERRATTAVA on *pienempi* kuin kirppu
 (11) VERRATTAVA karjuu *niin* kuin leijona

Kääntäen sama ei toimi, sillä ekvatiivista vertailua ei normaalisti ilmaista vertausrakenteella (12a). Sen sijaan similitiivinen vertailu ja vertaus eroavat toisistaan vähemmän selvästi (12b), myös typologisesti (Haspelmath & Buchholz 1998: 314–315, 317).

(12)	VERTAILU	VERTAUS
a.	Hän on yhtä koulutettu kuin sisareni.	*Hän on koulutettu kuin sisareni.
b.	Se lentää niin kuin varpunen.	Se lentää kuin varpunen.

Samoin englannin kielessä adjektiivin liittyvä vertaus esiintyy joko eksplisiitissä vertausrakenteessa ADJ *as* NP (esim. *hard as nails*) tai yleisemmässä vertailurakenteessa *as* ADJ *as* NP (*as hard as nails*). Monissa muissakin Euroopan kielissä vertausrakenteen poikkeaa yhtäläisyyttä ilmaisevasta vertailurakenteesta vain niin, että vertailusana jää pois.⁷

- (13) (yhtä) tyhmä kuin saapas:
 a. saksa: (so) dumm wie ein Brot ('leipä')
 b. venäjä: (takoj že) glup(yj) kak probka ('korkki')
 c. unkari: (olyan) buta, mint a föld ('maa')

Kieliopista on vaikea löytää selityksiä sille, milloin vertailua merkitsevä sana on mukana ja milloin ei, eli milloin vertauksessa käytetään vertaus- ja milloin vertailurakennetta. *Svenska Akademiens grammatik* (Teleman ym. 1999: 676) pitää sellaisia ilmauksia kuin *stark som en björn ja lika stark som en björn* melko synonyymisinä, mutta vertauksen upottaminen vertailurakenteeseen korostaa skalaarista asteikkoa, jolla ominaisuuden määrää arvioidaan. Toisaalta on huomautettu, että ero komparatiivin ja positiivin välillä on melko olematon juuri vertauksissa (Moon 2008: 6), koska jo positiivi tulkitaan ääripääksi. Dudenin saksan kieliopissa mainitaan, että vertailusana *so* voi jäädä pois vakiintuneista vertauksista (Duden 2005: 377). Vertauksen vakiintuneisuuden vaikutuksesta ei kuitenkaan ole tarjolla täsmällisempää tietoa; Internet-haun kyllä näyttää siltä, että *so* usein jää pois esimerkiksi 13a. Toisaalta Rosamund Moon epäilee (sähköpostitse 1.5.2008), ettei ainakaan englannin kielessä vakiintuneisuus ole ainoa vaikuttava tekijä.

Koska monissa Euroopan kielissä vertauksia esitetään paitsi vertaus- myös vertailurakenteessa, on pyritty esittämään vertaukselle myös sisällöllisiä tuntomerkkejä. Olen-

7. Kiitän Leena Jokea, Maria Vilkunaa ja äidinkielisiä informantteja Katrin Niemannia, Maryna Roblekia ja Johanna Beckeriä esimerkeistä. Esitetty variaatiotilanne ei ole kuitenkaan ainoa mahdollinen: Esimerkiksi ranskan kielessä on kaksi eri rakennetta, vertailurakenne *aussi ADJ que NP* ja vertausrakenteen *ADJ comme NP*. Hollannissa positiivinen vertailusana on *even* ('yhtä'), mutta vertauksessa on *zo* ('niin'): *zo dom als een gans*, 'tyhmä kuin hanhi' (tieto Vivianne Visschersiltä). Lisää Euroopan kielten vertailu- ja vertausrakenteista ks. Haspelmath & Buchholz (1998).

naisesti kyse on siitä, millaisin edellytyksin vertailukohta tulkitaan vertauskuvaksi silloin, kun ilmauksen kokonaisrakenne ei ohjaa tähän. Vertauksen vertailusta erottavana piirteinä on esitetty seuraaventyypisiä seikkoja:

- 1) Verrattava ja vertauskuva tulevat erilaisista käsitepiireistä, jolloin vertaus kutsuu etsimään yhtäläisyyttä näiden väliltä, ja tämä tekee vertauksesta kuvallisen (Israel ym. 2006: 125–126). Esimerkiksi tyhmyyden vertauskuva saapas ja saappaaseen verrattava ihminen lukeutuvat erilaisiin käsitepiireihin. Aina tämä ehto ei kuitenkaan päde: naisesta voi sanoa, että tämä on *laiha kuin tyttö* tai *malli*.
- 2) Vertauskuva on predikaatin ilmaiseman ominaisuuden tai toiminnan tyypillinen edustaja (todellisuudessa tai konventionaalisesti). Koska karhu edustaa vahvuutta, se toimii vertauskuvana predikaatille *vahva: vahva kuin karhu*. (Moon 2008: 7.) Tähän voi kuitenkin kommentoida, että monet konventionaaliset vertauskuvat ovat kieliyhteisösidonnaisia ja idiomaattisia (Hanks 2005). Tällöin vertauksen predikaatti itse asiassa kiinnittää vertauskuvaan juuri sen tietyn ominaisuuden, jota sillä halutaan kuvata. Tyhmänkin vertauskuvat vaihtelevat kielittäin korkista saappaaseen, leivästä hanheeseen.
- 3) Vertaus ei ole käännettävissä peilikuvakseen, mutta vertailu on (Wikberg 2008: 129; Bredin 1998: 73–75). Tämän mukaan vertailun *Lasse on yhtä hidas kuin Lissu* voi kääntää muotoon *Lissu on yhtä hidas kuin Lasse*, mutta vertausta *Lasse on hidas kuin etana* ei voi kääntää muotoon *Etana on hidas kuin Lasse*. Vertauskuva on kuvaus verrattavasta, ei kahden asian punnitsemista keskenään. Testin tulkinnanvaraisuus paljastuu kuitenkin siitä, että *Etana on hidas kuin Lasse* on sekin muodollisesti ja sisällöllisesti kelpo vertaus edellyttäen, että *Lasse* edustaa 'hitautta'. Vertauskuva on yleensä luokittava NP, mutta propri tai muu yksilöivä NP ei ole vertauskuvana suinkaan mahdottomuus.⁸ Testin suoraviivainen soveltaminen voikin johtaa harhaan. Wikberg (2008: 129) pitää sen perusteella lausetta *Olive oil is like a fine wine* vertailuna, onhan sen peilikuva *A fine wine is like olive oil* näennäisesti yhtäpitävä. Tällaiset väitteet vaativat kuitenkin peräänsä selityksen, missä mielessä oliiviöljy muistuttaa viiniä, ja juuri nämä selittävät peräkaneeit ovat Wikbergin omankin todistuksen mukaan välttämättömiä tietyn tyyppisissä vertauksissa (mts. 130, 132).⁹

Neljänneksi tyypilliseksi erottavaksi tekijäksi haluaisin lisätä vertausten esiintymisen myöntölauseissa.

8. Olennaista on se, että vertauskuva onnistuu nimeämään annettua predikaattia edustavan tyypin: *Hän on räjähtävä kuin Tsernobylin ydinvoimala, päättäväinen kuin Paavo Väyrynen, epäitsekkäs kuin Äiti Teresa ja vaatimaton kuin Valamon munkki* (SKT, Karjalainen 1991). Tässä vertausketjussa *Tsernobylin ydinvoimala* edustaa räjähtävyyttä, *Paavo Väyrynen* päättäväisyyttä, ja *Äiti Teresa* epäitsekkyyttä. – Ironisen luennan mahdollisuudesta ks. jäljempänä.

9. Tällaisia vertauksia esiintyy mm. vitsikkäissä aforismeissa: *Elämä on kuin kameli. Sen saa tekeä mitään mitä tahansa paitsi peruuttamaan.* – Marcelene Cox (Internet-poiminta 10.3.2010).

- 4) Vertaus on myöntöhakuinen, vertailu ei. On luontevampaa todeta, että joku *on iloinen kuin peipponen*, kuin kieltää tämä: *hän ei ole iloinen kuin peipponen*. Kieltomuoto sopii vain tietynlaiseen kontekstiin, jossa positiivinen oletama halutaan eksplisiittisesti kieltää.¹⁰ Myöntömuotoisuus on yksi ilmenemä siitä, että vertaukset eivät ole normaaleja vertailuja. SKT:n osakorpuksessa HS95ku adjektiivin liittyvistä vertauksista kaikki ovat myönteisiä (52 esiintymää), mutta niistä vertailurakenteista, joissa adjektiivia määrittää sana *niin* tai *yhtä*, on reilu kolmannes kielteisiä (68/190 esiintymää).

Vertailun lisäksi vertausta on usein peilattu suhteessa lauseen 14b edustamaan metaforatyyppiin. Predikatiivinen *kuin*-vertaus muistuttaa metaforaa, jossa verrattava samastetaan vertauskuvaansa (metaforan termein puhutaan KUVATTAVASTA ja KUVASTA, Elovaara 1992: 23).

- (14) a. Kämpä on kuin sikolätti. (vertaus)
 b. Kämpä on sikolätti. (metafora)

Yhtäläisyyksiä vertauksen ja metaforan välillä toki on, mutta nykyään tavataan korostaa näiden kielikuvien erillisyyttä (Bredin 1998: 77–78; Croft & Cruse 2004: 212–215; Glucksberg 2008: 75; Israel ym. 2004: 123–124). Glucksberg (2008) osoittaa psykologistisin kokein, että vertauskuviin liittyvät mielikuvat ovat kirjaimellisempia kuin metaforiin liittyvät. Esimerkiksi vertaus *hän on kuin aasi* herättää enemmän assosiaatioita eläin-aasiin kuin suora metafora *hän on aasi* ('tompsoni'). Kirjaimellinen lukutapa istuu silti yhteen kontrafaktuaalisen implikaation kanssa (*kuin aasi* ei ole oikeasti aasi). Vertauskuvan kirjaimellisuus ei edes edellytä, että vertauskuvalla olisi vastinetta todellisuudessa. Olennaista on se, että vastaanottaja pystyy kuvittelemaan sellaisen (Hanks 2005):

- (15) Iltasella kuuden tunnin ulkoilun jälkeen olin erittäin väsynyt ja vetelä. *Kuin joku olisi poistanut selkärankani, laittanut tilalle piimää ja vielä lisäksi hakanut lihaksiani jäisellä lohella.* (mikafriman.blogspot.com 14.3.08)

Rakenteellisesti molemmissa esimerkeissä 14a ja b on substantiivilauseke predikatiivina, mutta vertauksessa siihen liittyy *kuin*-partikkeli, metaforassa ei. Vertauksessa tavallaan varoitetaan, että seuraavaa sanaa tai ilmausta käytetään kuvallisesti. Näin ajateltuna predikatiivinen eli nk. avoin vertaus ei itse asiassa ollenkaan poikkeaisi syntaktiselta perusrakenteeltaan vastaavasta metaforasta.

Tällainen johtopäätös ei vaikuta intuitiivisesti oikealta, eikä se saa tukea kielikuvien luokittelun pitkästä perinteestä, jossa metaforat ja vertaukset on nähty erillisinä. Rakenne [A *on kuin* B] on pikemminkin itsenäinen konstruktio, jossa *kuin*-partikkeli

10. Samaan tyyliin toimii muuten myös positiivinen intensiteettiadverbi *hyvin*: *hän on hyvin iloinen* ⇔ *hän ei ole hyvin iloinen* (pragmaattisesti latautunut), vrt. *hän ei ole kovin iloinen* (pragmaattisesti neutraali).

ei ole vain höyste, vaan määrittävä osa koko rakennetta. Seuraavassa pyrin perustelevaan näkökantaani lähemmin.

3 *Kuin*-vertaus konstruktiona

3.1 Kriteereistä

Kautta artikkelin olen puhunut *kuin*-vertauksesta konstruktiona tai merkitystä kantavana rakenteena. Mitä tällä tarkoitetaan? Entä edustavatko kaikki erilaiset *kuin*-jakson sisältävät vertaukset yhtä *kuin*-vertauskonstruktiota, vai onko *kuin*-vertauskonstruktiota erilaisia?

Ensimmäiseen kysymykseen vastaus on periaatteessa lyhyt: konstruktiolla tarkoitetaan sellaista leksikaalis-syntaktista rakennetta, joka toistuu kielenkäytössä ja jolle voidaan osoittaa jokin tietty merkitys tai tehtävä. Goldberg (2006: 5) määrittelee konstruktion itse asiassa vielä laajemmin miksi hyvänsä opituksi muoto–merkitys-pariksi, joka voi sisältää niin morfologisia, leksikaalisia kuin skemaattisiakin aineksia. Näin ollen sana tai pienimmillään taivutuspäätekin katsotaan konstruktiokieliopissa yleensä konstruktioksi.

Erityisesti on huomattava itsenäinen, tyhjä vertauskuva *mikä(kin)* (7a–b). Pronomini *mikä* täydentää vertausrakenteen ja intensifioi ilmauksen sellaisenaan. Tyhjä, rakennetta täydentävä vertauskuva todistaa vertausrakenteen olevan syntaktinen muotti. Kun tällä muotilla on vieläpä tietty konventionaalinen merkitys (intensifiointi), kyseessä on muoto–merkitys-pari eli konstruktiio. Varsinkin adjektiiviva määrittävän vertauskuksen tehtävänä on säännönmukaisesti intensifioida pääsanaansa.

Sitä vastoin verbeihin liittyvä *kuin*-vertaus ilmaisee pohjimmiltaan tapaa. Tapa voidaan kuitenkin käsittää tilaisuuden tullen määräksi ja sitä kautta intensifioida se: *syö kuin hevonen* 'syö yhtä paljon kuin hevonen' + oletus: hevonen syö paljon > 'syö paljon'. Määrällinen vertailu ei sinänsä automaattisesti johda paljoksumiseen, minkä osoittaa *syö kuin varpunen* 'syö vähän'. Verbivertauksia koskeva kaksitulkitaisuus paljastuu esimerkiksi tapauksista *syö kuin hevonen* (ekvatiivinen tulkinta 'yhtä paljon kuin', so. 'paljon') vs. *syö kuin porsas* (similatiivinen tulkinta 'samalla tavalla kuin', so. 'otkuisesti').¹¹

Onko konstruktiio [TEKEE JOTAKIN *kuin* Y] polyseeminen vai onko kyseessä kaksi tai useampia eri konstruktiota? Koska intensifiointi rakentuu yleismerkityksisen tapaa tai kaltaisuutta ilmaisevan *kuin*-jakson varaan, rakenne on tavallaan kerrostunut. Yksi keino kuvata tilanne on olettaa, että tässä on kaksi toisiinsa liittyvää konstruktiota, joista toinen, ”erikoistunut” konstruktiio toteuttaa eli elaboroi toista, ”skemaattista”

11. Väriadjektiiveihin liittyvissä *kuin*-vertauksissa olisi periaatteessa tilaa vastaavalle kaksitulkitaisuudelle 'intensiteetti' vs. 'sävy', esim. *vihreä kuin kurkku* 'hyvin vihreä' vs. 'kurkunvärinen'. Käytännössä on olemassa työnjako niin, että sävyä ilmaisee tavallisimmin väriadjektiiviin liittyvä genetiivimäärite (*kurkunvihreä*), ja *kuin*-vertaus (*vihreä kuin kurkku*) saa korostaa värin intensiteettiä, kuten seuraavassa esimerkissä voimakasta vihreyttä (tässä tosin metaforista vihreyttä): *No nyt minä olen vihreä kuin kurku. Meidän mummo-Ärrällä ei varmasti ole mitään noin ihania figuja enää...* (www.pokemon.fi/forum/, poimittu 14.9.2007).

konstruktiota. Tähän tapaan on tulkinnut Visapää (2008: 51) itsenäisten A-infinitiivi-lausekkeiden muodostamia rakenteita. Näissä skemaattinen konstruktio on paljas A-infinitiivilauseke, joka ilmaisee atemporaalisen asiointilan (mts. 180–184), ja erikoistuneisiin, ”idiomaattisiin” konstruktioihin liittyy täsmällisempi merkityskontribuutio ja yleensä jokin muodollinen tuntomerkki (mts. 35–39, 52).¹²

Kuin-vertauksiin siirrettynä analyysin tekee vähemmän houkuttelevaksi se, ettei intensifioiva vertaus näytä eroavan muodollisesti ollenkaan tapaa ilmaisevasta rakenteesta. Toistaalta tulkinta ei voi olla myöskään vain vertauskuviin leksikaalistunutta tietoa, sillä ensi kertaa eteen tulevia vertauksia osataan tulkita maailmantiedon nojalla. Tammen *Suuressa vertailusanakirjassa* (2008) on esimerkiksi lukuisia *syöä*-verbiä määrittäviä vertauksia, joista monet tarkoittavat paljon syömistä (*syö kuin virtahepo tiineenä*), muutamat vähän syömistä (*syö kuin varpunen*), ja jokudessa on päällimmäisenä tavan tulkinta (*syö kuin luolamies*).

Seuratakseen Visapään tarjoamaa ratkaisua *kuin*-vertausrakenteen voi joka tapauksessa hahmottaa koostuvan skemaattisimmalla tasolla *kuin*-partikkelin varaan rakentuvasta vertailu- tai rinnastuskohdan ilmauksesta [*kuin Y*], joka on mukana erilaisissa *kuin*-rakenteissa (*enemmän kuin minä; niin myötä- kuin vastamäessä; tuli kuin aptekin hyllyltä*). Vertauksissa muotoa [*X kuin Y*] – jossa X edustaa *kuin*-jakson pääsanana tai hallitsevaa rakennetta – *kuin*-partikkeli merkitsee vertauskuvan ja antaa tarkempia lukuohjeita: vertauskuva on kuviteltavissa oleva, verrattavasta eroava entiteetti, joka edustaa jotakin tyypillistä ominaisuutta tai toimintatapaa. Edelleen intensifioivissa vertauksissa tämä ominaisuus tai toimintatapa hahmotetaan jollakin tavoin maksimaaliseksi. Kerroksista kuvausta tukee se, että vertauskuvan laatu värittää intensifioivaa-kin ilmausta (esim. *hauras*-vertaukset edellä). Tämä kuvausratkaisu tuo meidät lähelle Seppäsen ja Herlinin (2009) NAE-konstruktion analyysia: NAE-konstruktion osoitetaan kantavan kahta merkityspotentiaalia, intensifointia ja seurauksen ilmausta, rinnakkain. Samoin vertauksissa on potentiaalia sekä luonnehtimiseen (tapa, laatu) että intensifointiin.

Adjektiivia intensifioiva *kuin*-vertausrakenne on niin tavallinen, että tulkinta on pikemminkin automaattinen kuin päättelyketjun tulos.¹³ Tätä konstruktiioon sisältyvää merkitystä todistavat myös tyhjien ja mielettömien vertauskuvien mahdollisuus: *pieni kuin mikä, iloinen kuin viiden pennin hevonen*, ’hyvin pieni’, ’hyvin iloinen’. Adjektiiviin liittyvän vertauksen intensifioiva tulkinta ei ole kuitenkaan sillä tavoin automaattinen, että vertauskuvan sisältö olisi merkityksetön. Ironia on vertauksissa melko tavallista, ja syynä on ilmeisesti se, että vertausrakenne nimenomaan antaa ironialle sopivan esiintymistilan. *Notkea kuin rataakisko* tulkitaan ironiseksi vertauskuvan *rataakisko* ja predikaatin *notkea* sisältämän ristiriidan johdattamana (inkohereensista ironian tunnus-

12. Esimerkiksi partikkeli *nyt* on mukana järjetöntä tekoa päivittelevässä A-infinitiivikonstruktiossa: *Juoda nyt jotain lapinkusta pehmeästä muovituopista teltassa bändin soittaessa 120 dB:n voimalla viressä* – – (blogikirjoituksesta, Visapää 2008: 39).

13. On varmaan syytä tehdä varaus runokielen suhteen. Tietoisena tyylikeinona vertausta voidaan käyttää vaikkapa herättämään halutunlaisia assosiaatioita, esimerkiksi: – – *tuuli käy kaakkoon ja itään, viileä / kuin silmistä iholle siirtyvä muisto, heinäkuu* (Jenni Haukio, www.savukeidas.com, poimittu huh-tikuussa 2006). Sanat *iho, silmät, muisto* tuovat ainakin itselleni mieleen läheiseen ihmissuhteeseen liittyviä assosiaatioita.

merkkinä ks. Rahtu 2006: 148, 214). Ratakisko tavallaan nimeää vähimmän mahdollisen arvon notkeudelle. Vastaava neutraali adjektiivilauseke *hyvin notkea* vaatii enemmän lisävihjeitä, jotta ironinen tulkinta saataisiin syntymään.

Vielä luonteenomaisempaa vertauskuviissa on liioittelu, hyperbola. Hitauden vertauskuvana käytetään tyypillisesti *etanaa*, mutta usein vertauskuvallinen *etana* saa määritteitä, jotka edelleen pyrkivät minimoimaan sen kuvaannollista etenemisnopeutta. Internet-poiminnossa olen törmännyt mm. seuraaviin: *hidas kuin halvaantunut etana* ~ *uuvahtanut etana* ~ *etana liisterissä* ~ *etana voissa paistettuna*. Suomen *niin että* -vertauksissa (vrt. NAE-konstruktio) on vastaavaa taipumusta liioitteleviin ja intensifioiviin kielikuviin: *juoksi niin että metsä ryskyi, syö niin että napa paukkuu* ~ *naukuu*.

Seuraavassa esimerkissä hyperbola yhdistyy ironiaan, kun *halvaantunut etana* edustaa nopeuden minimiä.

- (16) Voitontahtoa puhkuen kurvasin Ferrarini radalle, mutta totesin olevani *nopea kuin halvaantunut etana*. (gpl.tainio.net/; 12.9.2007)

Englanninkielisissä tyhmyyttä implikoivissa 'terävä kuin' -vertauksissa (Taylor 1954) vertauskuvana toimivat erilaiset pehmeät entiteetit: *as sharp as a wet noodle* ('yhtä terävä kuin vetinen nuudeli'), *as sharp as a rubber knife* ('yhtä terävä kuin kumiveitsi') yms.

Tarkoitettu tulkinta ('erittäin jäykkä', 'erittäin hidas', 'erittäin tylsä ts. tyhmä') ei onnistuisi, jos vertauskuvaa ei avattaisi konstruktion mukana. Konstruktion perusmerkitys jyräisi alleen vertauskuvaan sisältyvän informaation, kuten itse asiassa tapahtuu mieltömien vertauskuvien tulkinnessa: *terve kuin pukki* ('erittäin terve, hyväkuntoinen'), *fit as a fiddle* ('kunnossa kuin viulu'). Pukki ja viulu eivät yleisesti ottaen edusta asioita, joiden olemukseen kuuluisi hyvä tai huono terveys. Koska maailmantieto ei näin ollen tarjoa mitään vihjetä, että kyse olisi ironiasta, tulkinta on positiivinen, rakenteen perustulkinnan mukaisesti. Maailmantietoon nojautuminen on joskus olennaista. Ironinen vertaus *valmis kuin lukkari sotaan* ei avaudu sille, joka ei tiedä, että lukkarit olivat vapautettuja asepalveluksesta; hänelle merkitys on vain 'hyvin valmis, innokas'.

Palatakseen kysymykseen avoimen vertausrakenteen kieliopillistumisesta: onko [A on kuin B] konstruktio eli merkityksen ja muodon konventionaalinen yhteenliittymä? Rakenne on ensinnäkin kielenkäytössä toistuva: esimerkiksi HS95ku-korpuksessa noin puolet kaikista verbin ja *kuin*-konjunktion muodostamista sanajonoista on *olla*-verbillisiä, ja näistä iso osa (n. 77 %) on predikatiivilauseissa.¹⁴ Predikatiivisella *kuin*-jaksolla on myös merkitystehtävä: se ilmaisee jonkin olevan jonkin toisen kaltainen. Se, minkä ominaisuuden suhteen kaltaisuutta on, jää avoimessa vertauksessa kuitenkin piiloon. Vertaus *Olemme kuin yhtä perhettä* ei tarkenna, miten perhemäisyys ilmenee.

14. Kaikista 690:stä verbin ja *kuin*-konjunktion jonosta 342 on *olla*-verbillistä, ja näistä predikatiivilauseita on 264, myönteisiä predikatiivilauseita 262. Kieltoamuotoinen tyyppi *hän ei ole kuin aasi* on harvinainen ja sitä paitsi rakenteellisesti kaksitulkintainen (lause voi tarkoittaa myös 'hän on vain aasi'). Aineiston kahdesta kielteisestä predikatiivisesta *kuin*-jaksosta vain toinen on kieltoamuotoinen vertaus: *Helsingin kesä ei todellakaan ole kuin postikortti* – –.

Koska rakenne esiintyy suhteellisen usein ja sillä on omanlaisensa, tosin kalpeahko merkitys, [*A on kuin B*] 'A on B:n kaltainen' on konstruktio. Sellaisena se on yksi yleisen vertausrakenteen [*X kuin Y*] alatyypin. Tämä konstruktio on sukua muun muassa konstruktioille [*TEKEE JOTAKIN kuin Y*] ja [*SELLAINEN kuin Y*]. Voidaan toki kysyä, riittääkö tämä mielekkääksi kieliopilliseksi kuvaukseksi. Pitäisikö konstruktion tehtävän olla erottuvampi?

Se, että avoin vertaus [*A on kuin B*] saa melko kalpean konstruktionaalisen merkityksen ('A on B:n kaltainen jossakin sellaisessa suhteessa, jossa B on edustava'), on itse asiassa odotuksenmukaista. Konstruktiot opitaan kielenkäytöstä, muun kielenomaksutuksen yhteydessä (Goldberg 2006: 64). Jos tiettyä rakennekaavaa noudattaviin ilmauksiin ei liity erityisen voimakkaita leksikaalisia, pragmaattisia tms. rajoituksia, konstruktion merkitys ja käyttöala jää väkisin melko abstraktiksi. On helpompi havaita konstruktioiksi sellaiset rakennemuotit, joissa muoto tai sisältö on selvästi erottuva. Huomaa esimerkiksi vertausrakenteesta [*X kuin Y*] (oletuksena $X \neq Y$) hieman poikkeava konstruktio [*N kuin N*] 'mikä hyvänsä N' (*työ kuin työ, laulu kuin laulu*, jne.).

Konstruktiot ovat yleistyksiä, jotka pikku hiljaa muotoutuvat ilmausten pohjalta ja toimivat takaisin päin niiden rakennepuina. Konstruktioiden väliset suhteet on kuitenkin aktueli kysymys (mm. Croft 2009: 162 niin kutsuttuun SAI-konstruktioon viitaten; Visapää 2008). Seuraavassa käsitelen vielä konstruktioihin liittyviä kysymyksiä rakenteen produktiivisuudesta ja leksikaalistumisesta.

3.2 *Kuin*-vertausrakenteen produktiivisuus

Bauer (1988: 57) määrittelee produktiivisuuden seuraavasti: prosessi on produktiivinen siinä mitassa kuin sitä voidaan hyödyntää uusien muodosteiden tuottamisessa. Tämän mukaan *kuin*-vertausrakenne on produktiivinen, sillä sen muotoisia uusia vertauksia syntyy koko ajan lisää.

Tammen (2008) *Suuri vertailusanakirja* kokoaa yksien kansien väliin noin 50 000 eri lähteistä poimittua vertausta.¹⁵ Kokoelmassa on esimerkiksi yli 200 *lähtee kuin* -vertausta (mts. 19), lähes 130 *tarttuu kuin* -vertausta, ja *kirkas kuin* -vertauksia on niitäkin 80. Vain pieni osa Tammen kokoelman vertauksista on vakiintuneita – sikäli kyse ei ole sanakirjasta, vaan kielellistä luovuutta havainnollistavasta esimerkikikokoelmasta.

Tiettyyn predikaattiin liittyvissä vertauksissa voi olla omanlaisiaan alatyypin muototeja tai konstruktioita. *Lähtee kuin* -vertauksissa ehdottoman produktiivinen on konstruktio [*lähtee kuin JOKIN JOSTAKIN*], jolla yleensä kuvataan vauhdikasta lähtöä (17a). Tosin vertauskuva voi välittää ajatuksen myös vaivalloisesta lähdöstä (17b).

- (17) a. lähtee kuin kuppa Töölöstä ~ lettu teflonista ~ tsupukka riehtilästä ~ nappi housuista ~ Taisto työkkäristä ~ telkkä pöntöstä ~ rusakko puskasta ~ orava oksalta ~ varpunen ohranpäästä ~ hauki rannasta ~ hauki kaislikosta ~

15. Kokoelmaa ei voi käyttää varsinaisena tutkimusaineistona, koska vertauksia on muokattu alkuperäisistä (Tammi 2008: 19), eikä lähdetietoja ole. Aineisto vastaa kuitenkin laadultaan ja laajuudeltaan Internetistä saatavia hakutuloksia.

Räikkönen varikolta ~ lämäri Helmisen lavasta ~ nuohooja katolta ~ talkkari peltikatolta

- b. lähtee kuin lehmä makuulta ~ lehmä suosta ~ lehmä ojasta ~ sika makuulta ~ traktori avannosta ~ mummo makuupussista ~ mummo ammeesta ~ mummo sohvalta

Yleensä lähtijän ja paikan välillä on jokin vaikeasti määriteltävä kuulumuus-suhde, jonka varaan vertauksen sukkeluus nojautuu. Yksi toistuva kaava näyttää olevan [*lähtee kuin ELÄIN OLINPAIKASTAAN*] (*telkkä pöntöstä, hauki rannasta, orava oksalta*).

Syntaktisen rakenteen produktiivisuutta on tapana arvioida sen kannalta, kuinka avoimen luokan sen edussanat muodostavat. Tarkastelu rajautuu tavallisesti verbeihin ja niiden argumenttirakenteisiin (Barddal 2008; Goldberg 1995; adjektiiveista ja verbeistä Kay 2005). Vertausrakenteen on kuitenkin selvemmin kaksinapainen, [*X kuin Y*], joten vertausrakenteen produktiivisuutta pitää mielestäni arvioida sekä pääsanojen että vertauskuvien kannalta. Sitä paitsi ne tapaukset, joissa X varioi kliseisen Y:n varassa (esimerkiksi *JOKU TEKEE JOTAKIN kuin hullu*) osoittavat mielestäni vähäisempää produktiivisuutta kuin omaperäisempi variaatio Y:ssä (*limainen kuin kalapussin pohja* yms.). Vastavuroista muuntelua osoittakoon vaikkapa vertauksen *ylpeä kuin riikinkukko* purku niin, että vuoroin toinen, vuoroin toinen muuttuja vakioidaan: mitä vertauskuvia saa adjektiivi *ylpeä* ja minkä predikaattien kera esiintyy vertauskuva *kuin riikinkukko* (esimerkit Tammi 2008)¹⁶:

Taulukko 1.

***Ylpeä kuin ja kuin riikinkukko* -vertaukset Tammen *Suuressa vertailusanakirjassa*.**

<i>ylpeä kuin Y</i>	<i>X kuin riikinkukko</i>
kuningas ~ Kleopatra ~ näyttelyvalio ~ joutsen ~ kalkkuna ~ riikinkukko ~ tunturin kotka ~ pakana ~ synti ~ Porin kerjäläinen ~ Kauhavan fallesmanni ~ uuden auton omistaja ~ sika val- jaissa ~ leijona harjastaan ~ isä pojastaan ~ äiti lapsensa vessapaperirullatontusta ~ pikkupoika laastarista ~ keisari uusista vaatteistaan ~ riikinkukko pyrstöstään ...	erottuu ~ keikistelee ~ pukeutuu ~ ylpeilee ~ keimaileva ~ kirjava ~ korea ~ punainen ~ pöyhkei- levä ~ ylpeä ~ vaatimaton ~ suk- kahousuissa ~ vaeltelee puolipu- keissa
f = 36	f = 13

Kuin-vertausrakenteessa esiintyvien adjektiivien tulee olla komparoituvia, sillä rakenne intensifioi adjektiivin, ja vain komparoituvia adjektiiveja voi intensifioida (ISK 2004: § 605–606). Komparoituvat adjektiivit ovat enimmäkseen suhteellisia (*pieni – suuri*), mutta myös eräät absoluuttiset adjektiivit (*elävä – kuollut, tyhjä – täysi*) sallivat

16. Kiitän Jari Tammea *Suuren vertailusanakirjan* sisältämien *kuin riikinkukko* -vertausten poimimisesta minulle.

vertailtavuuden,¹⁷ ja siten myös intensiteettimääritteitä (mm. *erittäin*, *melko*) ja vertauksen (18a). Sama pätee absoluuttisiin adjektiiveihin, joilla ei ole vastakohtaparia, mutta jotka voivat saada suhteellisen luennan (18b). Yksilöivät adjektiivit (ISK 2004: § 608) jäävät kuitenkin vertausten ulkopuolelle (**ainoa kuin orpo piru*, **ensimmäinen kuin enkeli*).

- (18) a. kuollut kuin kivi | täynnä kuin Turusen pyssy | lahjaton kuin Joulupukki Tapaninpäivänä | lopullinen kuin kuolema
 b. punainen kuin tomaatti | Asia on monihaaraainen kuin hiuskampaukseni (varapygmi. blogspot.com/, poimittu 25.10.09).

Englannin kielen adjektiivivertauksia on pitänyt epäproduktiivina Kay (2005), mutta tämä johtunee siitä, että hän edellyttää produktiivisuudelta säännönmukaisuutta (ks. Barðdal 2008: 37). Kayn (2005: 90) esimerkkinä rakenteen epäproduktiivisuudesta on adjektiivi *young*, johon hänen mukaansa ei liity vertausta, vaikka sellainen periaatteessa voisi olla olemassa (esim. *young as a chick*). Kay ei näytä huomaavan ristiriitaa epäproduktiivisuutta koskevan väitteensä ja produktiivisesti tuottamansa esimerkin välillä.

Verbeihin liittyviä rajoituksia on vaikea tunnistaa, koska tapaa ilmaiseva *kuin*-vertaus tuntuu äkkipäätänsä sopivan lähes aina. Similatiivinen vertausrakenne on vähemmän eriytynyt vertailusta kuin ekvatiivinen, mikä lieventää rakenteen esiintymisrajoituksia (Haspelmath & Buchholz 1998: 317). Edelleen *kuin*-vertaus määrittää usein koko predikaattia, ei pelkkää verbiä: *kävelee vinottain kuin rapu*.¹⁸ Yhtä kaikki, jotkin verbit esiintyvät usein vertauksissa, jotkin toiset eivät juuri koskaan (? *JOKIN sisältää JOTAKIN kuin B C:tä*). Odotuksenmukaisesti similatiivi kiinnittyy hanakasti verbeihin, jotka kaipaavat täydennykseksen tavan adverbiaalia (esim. *käyttäytyä JOTENKIN ja kohdella JOTAKUTA JOTENKIN: käyttäytyi kuin herrasmies, kohteli minua kuin tiskirättiä*).

Substantiivivertaukset ovat selvästi harvinaisempia kuin ne, joissa on pääsanana adjektiivi tai verbi. Leksikaalistunut nonsense-ilmaus *veljekset kuin ilvekset* edustaa tätä vertaustyyppiä. Pääsanana luonnehtiva vertauskuva on nominatiivissa tai adessiivissa, riippuen siitä, liittyykö se substantiivin tarkoitteeseen vai sellaisen omistajaan (tyypillisiä substantiiveja ovat ruumiinosaan viittaavat, vrt. 19a). Muuten tämä rakenne on lähinnä tekstuaalinen keino, jota käytetään verbittömissä konteksteissa, kuten ot-sikoissa ja teosten nimissä (19b). Muutama vertauskuva toistuu eri pääsanojen kera (*kuin unelma, kuin painajainen*).

- (19) a. kädet kuin lapiot | povi kuin Pamela Anderssonilla | sormet kuin jääkalikat | (muuta:) auto kuin laiva

17. Komparoitavuuden asemesta voidaan puhua myös skalaarisuudesta (ISK 2004: § 605). Englanniksi Frazier ym. (2008) käyttävät nimitystä *absolute gradable adjective*, joka koskee sellaisia antonymiparikkeja kuin *clean-dirty, healthy-sick, dead-alive*.

18. En käsittele erikseen adverbivertauksia. *Sti*-adverbit muodostavat ekvatiivisia vertauksia adjektiivien tapaan.

- b. Pipo kuin painajainen (neuleblogi-postauksen otsikko) | Kuolema kuin pala leipää (elokuvan nimi) | Kaiku kuin Hampurin asemalla (konserttiarvostelun väliotsikko)

Toinen substantiivinen vertausrakenne on määrää paljoksuva [JOTAKIN kuin JOTAKIN] 'JOTAKIN on paljon'. Tämän muotoisia on jokunen harva leksikaalistuma (*väkeä kuin pipoa, miestä kuin merenmutaa, rahaa kuin roskaa*), ja uusia ilmauksia syntyy vain niiden sisältämien vertauskuvien varassa: *elektroniikkaa kuin roskaa, suunnistajaa kuin merenmutaa, henkilökuntaa kuin pipoa* (esimerkit poimittu Internetistä 1.11.2009). Paljoksuva rakenne ei ole kovin produktiivinen pääsanansakaan osalta: lähinnä henkilöviitteiset sanat käyvät vertauskuvien *kuin pipoa* ja *kuin merenmutaa* keralla. Mainitut *kuin*-jaksot esiintyvät harvakseltaan myös monikollisten verrattavien kera (*pelaajia kuin pipoa*).

Kuin-vertausrakenne on siis yleisesti ottaen varsin produktiivinen, ja leksikaalistumat näyttävät pikemminkin edistävän kuin estävän uusien vertausten muodostumista toimimalla muunneltavina analogiamalleina. Substantiivinen vertausrakenne voi esiintyä omistuslauseen (tai harvemmin jonkin muun lauseen) osana, mutta yleensä se syntyy verbittömyyttä suosivassa kontekstissa. Seuraavassa tarkastelen leksikaalistumista ja siihen liittyvää kiteytymistä vielä lähemmin.

4 Vertausten leksikaalistuminen

4.1 Kriteereistä

Leksikaalistuminen on hyvin teoriasidonnainen käsite. Leksikaalistuminen voi tarkoittaa ilmauksen tallentumista muistiin, kielenkäyttöön vakiintumista tai – kuten monet kieliteoreetikot käsitettä käyttävät – monesta morfeemista koostuvan ilmauksen epä-säännönmukaista erikoistumista tiettyyn muotoon tai merkitykseen (Brinton & Traugott 2005: 96; Wischer 2000: 359; Koski 1981). Viimeksi mainitussa ratkaisussa produktiivinen sananmuodostus ja ilmausten vakiintuminen jäävät jonnekin leksikon ulkopuolelle (Brinton & Traugott 2005: 91, 96; Koski 1981: 10, 17).

Svanlund (2002) edustaa edelliselle vastakkaista näkökulmaa: leksikaalistuminen tarkoittaa hänelle sanan tai ilmauksen vakiintumista yksittäisen puhujan tai kieliyhteisön käyttöön. Sanakirjoissa leksikaalistumisen kriteerinä, ”sanakirjakynnyksenä”, pidetään yleensä vain kollektiiviseen kielenkäyttöön vakiintumista.¹⁹ Dent (2004: 5) mainitsee, että Oxfordin sanakirjojen toimituksessa on karkeana nyrkkisääntönä, että uudissanasta tulisi löytyä vähintään viisi toisistaan riippumatonta esiintymää vähintään viiden vuoden ajalta, jotta sana pääsisi sanakirjaan.

Kolmas tulkinta leksikaalistumisesta on samastaa se uudenlaisen muistijäljen tallentumiseksi mentaaliin sanakirjaan. Kuten muun muassa Svanlund (2002: 42) ja By-

19. Kollektiivisuuskriteeri ei päde täydellä tavalla sellaisiin kirjallisuussitaatteihin dokumentoituun sanakirjoihin kuin *Oxford English Dictionary* ja *Nykysuomen sanakirja*.

bee (2006: 722–724) toteavat, puhujat tallentavat uusia ilmauksia ja käyttökonteksteja koko ajan muistiin, muutenhan mitään vakiintumista ei voisi edes tapahtua. Näin nähtynä kullakin puhujalla on leksikossaan omanlaisensa valikoima niin käyttövalmiita kuin hatariakin muoto–merkitys-hahmoja, ja koko puhujayhteisön ilmaisuvaroista voi muodostaa jonkinlaisen approksimaation yhteisesti tuotettua laajaa korpusta havainnoimalla.

Tällainen käyttöpohjainen käsitys fraasien leksikaalistumisesta istuu hyvin yhteen aineistoon nojautuvien tutkimusmenetelmien kanssa. Vakiintuneiden *kuin*-vertausten keruu tekstiaineistoista osoittautuu kuitenkin käytännössä hankalaksi. Ensinnäkin suomenkieliset tekstikokoelmat ovat joko pieniä tai tekstilajeiltaan yksipuolisia. Valtaosan Internet-aineiston hyödyntämistä taas hankaloittavat paitsi merkkipohjaisen haun rajoitukset myös se, ettei hakukoneita ole tarkoitettu kieliaineiston keruuseen, vaan nopeaan tiedonhakuun. On myös hyvä muistaa, että joistakin ilmauksista on hyvin vähän tai ei ollenkaan osumia aineistoissa, mutta silti ne ovat, ainakin joillekin puhujayhteisöille, leksikaalistuneita ilmauksia. Mahdollisuus pienen piirin leksikaalistumisiin käy ilmi seuraavanlaisista kommentaateista:

- (20) Meillä on kotona (Pirkanmaalla) käytetty sanontaa ”*vetää kuin Simo hilloa*” aina, mutta nykyisellä asuinpaikkakunnallani Porissa sanonta on täysin vieras. (www.facebook.com/, poimittu 14.11.09)

Iso osa olemassa olevista aineistoista löytyvistä vertauksista on ainutkertaisia. Systemaattinen haku SKT:n osakorpuksesta HS95ku löytää 52 vertausmuotoista adjektiivivertautusta, ja lisäksi jokusen vertailumuotoisen (esim. *mykempi kuin kala*). Näistä osumista hyvin harva vaikuttaa tutulta, so. leksikaalistuneelta; *pitkä kuin nälkävuosi* ja *kevyt kuin henkäys* ovat harvinaisia poikkeuksia. Sen sijaan saaliiksi jää sellaisia kuin *pieni kuin esine* tai *klassisesti jalo kuin preerian hämyssä laulava kirahvi* (toimittaja Jukka Hauru fagotista). Sinänsä tämä todistaa vertausrakenteen produktiivisuudesta, mutta **korpusaineistoista induktiivisesti lähtevä vakiintuneiden vertausten keruu osoittautuu näiden havaintojen perusteella vaivalloiseksi, ellei peräti mahdottomaksi.**

Aineistoista voi olla tukea intuitiolle, mutta ei välttämättä yksittäisen vertauksen tasolla. *Kielitoimiston sanakirja* tuntee kaksi *laiha kuin* -vertausta: *laiha kuin luuranko* ja *laiha kuin tikku*. SKT:n noin 131 miljoonan sanan sanomalehtiaineistossa on vain kolme vertausmuotoista *laiha*-vertausta (mm. *laiha kuin koronakeppi*) ja kolme, joissa on vertailurakenne [*yhtä laiha kuin Y*] (mm. *yhtä laiha kuin lipputanko*), mutta ei yhtäkään, jossa olisi vertauskuvana *luurankoa* tai *tikkua*. Noin kymmenen miljoonan sanan Käännösuomen korpuksesta (ks. esim. Jantunen 2009) löytyy suhteessa paljon enemmän eli kahdeksan *laiha kuin* -vertausta.²⁰ Tässä aineistossa *laiha kuin tikku* ja *laiha kuin luuranko* saavat tyytyä yhteen osumaan kumpikin, kun tilapäiseltä vaikuttava käännöslaina *laiha kuin vinttikoira* esiintyy kahdesti. **Haku Internetistä antaa sentään tukea *Kielitoimiston sanakirjalle*, sillä hakujonot ”laiha kuin luuranko” ja ”laiha kuin tikku” palauttavat eniten osumia. Kolmanneksi kirii ”laiha kuin nuorisokeihäs”,**

20. Kiitän Jarmo Jantusta esimerkkien poimimisesta minulle.

joka toistuu viittauksissa erääseen Kari Peitsamon kappaleeseen. Siten sanomalehtikorpus on vertauksista köyhää, kirjallisuutta taas on saatavilla liian vähän (ja siitäkin osa on käännostekstejä, joiden sanonnoissa voi olla tilapäisiä käännösratkaisuja), ja Internet-poimielmat sisältävät paljon osumia, jotka liittyvät lauluihin, filmeihin tai tv-ohjelmiin.

Sanakirjatkaan eivät valitettavasti tarjoa oikotietä leksikaalistumien poimimiseksi. Moon (2008) toteaa keränneensä kaikki englanninkieliset adjektiivivertaukset sanakirja- ja muista lähteistä ja saaneensa kokoon 377 erilaista. Näistä 107 eli reilu neljännes ei kuitenkaan esiinny kertaakaan hänen käyttämässään laajassa Bank of English -aineistossa (mts. 18–19). Toisaalta taas aineistossa esiintyi ainakin 50 vakiintunutta vertausta, joita sanakirjat eivät tunteneet. Jos oletetaan kuten Moon, että leksikaalistunut vertaus esiintyy vähintään neljästi hänen käyttämässään aineistossa, saadaan yleiseen käyttöön vakiintuneiden adjektiivivertauksen määräksi englannin kielessä 228.

Suomen kielestä ei ole olemassa idiomisanakirjaa, jossa olisi vertauksia edustavia määriä. *Suurella sydämellä ihan sikana* -fraasisanakirja (Muikku-Werner ym. 2008) sisältää vain kymmenkunta adjektiiviin liittyvää vertausta. Yleissanakirjassa *Kielitoimiston sanakirja* (2006) on 150 adjektiivivertauksen muotoista esimerkkiä, mutta esimerkiksi ei ole tae leksikaalistumisesta. Joukossa on toki selvästi leksikaalistuneita (*ahkera kuin muurahainen, vihainen kuin ampiainen*), mutta osa vaikuttaa kerrallisilta (*lituskainen kuin lahna, lihava kuin sumopainija*). Toisaalta voi huomata, että sanakirjan tarjoamassa valikoimassa on aukkoja (mm. *hapan kuin sitruuna, kuiva kuin korppu, kuol- lut kuin kivi* loistavat poissaolollaan).

4.2 Vertauksen leksikaalistuminen kiteytymisenä

Vertaukset leksikaalistuvat osittain tai kokonaisina, sanatarkasti tai käsitteellisinä kimppuina. Kaikissa tapauksissa leksikaalistuvana yksikkönä on leksikaalisesti enemmän tai vähemmän tarkentunut vertauskonstruktio. Käsitteelen tätä leksikaalistumisen muodollista puolta kiteytymisenä.

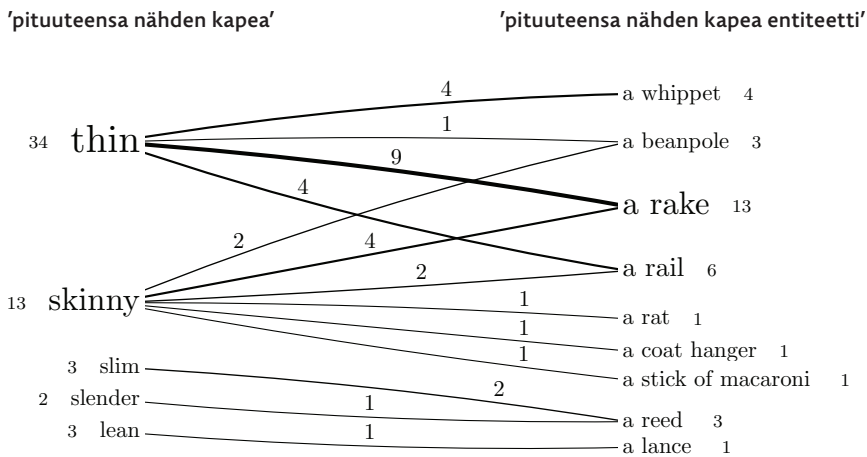
Eräät vertauskuvalliset *kuin*-jaksot leksikaalistuvat pääsanoineen (21a), toisissa taas *kuin*-jakso on verraten itsenäinen ja esiintyy erilaisten predikaattien kanssa (21b–c). Välimuotona ovat sellaiset tapaukset, joissa pääsanana ja/tai vertauskuvan valinnassa on niukemmin liikkumavaraa, mutta vaihtoehtoja ei voi tyhjentävästi luetella (21d–e).

- (21) a. selvä kuin pläkki, puhdas kuin pulmunen, ovela ~ viekas kuin kettu, hiljaa
kuin hiiri, veljekset kuin ilvekset, lentää kuin leppäkeihäs, sopii kuin nenä
päähän ~ nyrkki silmään
b. juoksee ~ hakkaa ~ pelkää ~ lukee tenttiin ~ neuloo ~... kuin pieni eläin
c. raataa ~ syö ~ kävelee ~ kaahaa ~... kuin hullu
d. ylpeä ~ kopea ~ pöyhkeilee ~ ylpistelee ~... kuin riikinkukko
e. laiha kuin tikku ~ luuranko ~ telttakeppi ~...

Vertauksen muodollinen kiteytyminen liittyy leksikaalistumiseen – ääritapauksessa vain yksi predikaatti sopii vertauskuvaan tai päinvastoin: *kuin pläkki* → *selvä*, *kuin pul-*

munen → *puhdas, tosi kuin* → *vesi*.²¹ Tällainen kiteymä on leksikaalisesti kokonaan täydentynyt konstruktio, esimerkiksi [*puhdas kuin pulmunen*] ’täysin puhdas, viaton’. Tapaus, jossa on liikkumavaraa, sisältää yleensä yhden tai useamman käsitteellisen vaihtoehdon (*kuin riikinkukko* -vertauksissa ’ylpeyden’ ja ’näyttävyyden’), ellei sitten luokkaa ole niin laaja, että sen luonnehdinta jää abstraktiksi, esimerkiksi *kuin hullu* voi tehdä monia asioita: [*TEKEE JOTAKIN kuin hullu*].

Tyypillisissä tapauksissa vertauskuvat ja predikaatit sallivat jonkin verran vaihtelua. Moon (2008: 9–12) käsittelee englannin ’laiha kuin’ -vertauksia, joissa sekä laihuutta (*thin, lean, skinny,...*) että laihuuden mittapuuta (*a rake, a rail, a stick,...*) edustaa useampi vaihtoehto (kuva 1). Kaikkia kapeaa, pitkää objektia edustavia vertauskuvia ei voi edes luetella; näissä vain mielikuvitus on kattona. Tällä käsitteellisellä tasolla vertaukset eivät kuitenkaan ole kielenkäyttöön kelpoisia, valmiita muodosteita. Vain pieni osa käsitteellisesti mahdollisista yhdistelmistä on konventionaalisia myötäesiintymiä, loput ovat luovia, produktiivisesti tuotettuja muodosteita. Englanniksi suosituin yhdistelmä (Moonin laskelmien mukaan) on *thin as a rake* (’laiha kuin harava’), erikoisuuksia taas edustaa muun muassa yksittäinen korpusosuma *skinny as a stick of macaroni* (’luiseva kuin pastatikku’). Näin ollen leksikossa on käsitteellisen tason yleistyksiä, jotka tarjoavat tilaisuuden muunteluun, mutta myös vakiintuneiden yhdistelmien on oltava leksikossa sanatarkasti.

Kuva 1.

Englannin kielen ’laiha kuin’ -vertauksia käsittekimppuina. Fonttikoko osoittaa sanavalinnan suosiota ja yhdysviivan paksuus myötäesiintymän taajuutta, luvut ovat esiintymämääriä. Aineistopohjana on Moonin (2008: 9–11) Bank of English -korpuksesta poimimat ’laiha’-vertaukset, havainnollistus omani.

21. On kuitenkin hyvä huomata, että kielenkäytössä on produktiivisuuden aiheuttamaa kohinaa jopa täysin kiteytyneiltä vaikuttavissa tapauksissa. SKT:n sanomalehdistä löytyy yksittäinen *varma kuin pläkki*, ja Internetistä voi poimia lukuisten *puhdas kuin pulmunen* -osumien seasta variantit *puhtoinen kuin pulmunen*, *virkeä kuin pulmunen* ja *syytön kuin pulmunen* (Google-hakukoneen löytämiä osuvia 25.11.2009).

Samaa osoittaa vaikkapa suomen *kuin sieniä sateella* -vertauskuvan esiintymä-
kauma: se käy monenlaisten verbien kanssa tilanteissa, joissa johonkin ilmestyy run-
saasti jotakin nopeassa tahdissa (mm. *nousta, syntyä, ilmestyä, putkahtaa*). Toisaalta
frekvenssiero konventionaalisen verbivalinnan (*nousta*) ja vastaavan lähisyronyy-
misen, mutta epäkonventionaalisen verbivalinnan (*kohota*) välillä on selvä (SKT:ssa
nousta 29, *kohota* 2).

Leksikkomuodon joustavuus ja valmius muunnoksiin onkin ilmeisesti olennainen
juonne käyttöpohjaisessa leksikossa. Muunnosvalmius mielestäni selittää senkin, että
kielenkäytössä esiintyy toisinaan myös vähemmän luontevia sananvalintoja ja tahalli-
sia leikillisyyksiä (22). Koska käyttöpohjainen järjestelmä perustuu laajaan kielikoke-
mukseen, se ei hevin häiriinny yksittäisistä erikoisuuksista. Toisaalta osa muunnok-
sista pääsee vakiintumaan ja uudistamaan kielen ilmaisuvarastoa.

- (22) Nettleffapalveluita *pomppii* Suomeen kuin sieniä sateella. (blog.starwreck.
com/2006/, poimittu 4.5.08)

Vertausten kiteytyneisyyttä voi tarkastella koko sanaketjun kannalta tai suhteessa
siihen, millaisia preferenssejä pääsanalla on vertauskuvan suhteen tai vertauskuvalla
pääsanana suhteen. Koko sanaketjun kiteytyneisyys riippuu siitä, kuinka päällekkäisistä
osista vertaus koostuu. Otetaan esimerkiksi vertaus *thin as a rake*, ja poimitaan kaksi
joukkoa: A = ne vertaukset, joissa predikaattina on *thin*; ja B = ne vertaukset, joissa
vertauskuvana on *a rake*. Mitä suurempi on joukkojen leikkaus $A \cap B$ suhteessa sa-
mojen joukkojen unioniin $A \cup B$, sitä samanlaisempia joukot A ja B ovat. Joukkojen
samanlaisuutta voi mitata muun muassa Jaccardin indeksillä (ks. http://en.wikipedia.org/wiki/Jaccard_index). Maksimissaan Jaccardin indeksi on 1, kun joukot ovat samat,
ja minimissään 0, kun joukoissa ei ole yhtään samaa jäsentä. Indeksien mukaan *thin as
a rake* ei ole kokonaisuutena erityisen kiteytynyt, mutta on silti paljon kiteytyneempi
kuin *thin as a beanpole* (0,24 vs. 0,03). Vertailun vuoksi: *selvä kuin pläkki* saa SKT:ssa
indeksiksi 0,67.

Valitettavasti Jaccardin indeksi ei pysty antamaan mielekkäitä arvoja liian pieniksi
jäävistä esiintymämääristä, ja se myös kätkee alleen mahdollisen toispuolisen sidok-
sisuuden, joka on vertauksissa tavallista. Esimerkiksi *pulmunen*-vertauskuva esiintyy
SKT:ssa aina – joskin vain viidesti – predikaatin *puhdas* kera, mutta vertauksen *puh-
das kuin pulmunen* Jaccardin indeksi on vain 0,42. Tämä johtuu siitä, että adjektiivi
puhdas esiintyy useammassa erilaisessa vertauksessa, joten joukkojen leikkaus piene-
nee suhteessa niiden unioniin. Intuitiivisesti osuvampia tuloksia vertauskuvan sallii-
masta vaihtelusta saadaankin tarkastelemalla vertauskuvan yhteydessä esiintyvien pre-
dikaattien jakaumaa. Adjektiivi *puhdas* on tässä tapauksessa ainoa edustus: *kuin pul-
munen* → *puhdas* 100 %. Tällainen yhden vaihtoehdon valtaedustus on tyyppillinen ryh-
män 21a sidoksille vertauskuville, kun taas itsenäisten vertauskuvien (4a, 21b–c) pre-
dikaattijakauma on varsin laaja ja sisällöllisestikin heterogeeninen. SKT:ssa on 10 *kuin
hullu* -vertausta, kukin erilaisen predikaatin kera (mm. *juosta, nauraa, ajaa, rakastaa*).
Kuin itsestään -vertauskuva esiintyy SKT:ssa kymmenien eri verbien kera, joskin näistä
valtaosa on intransitiivisia ja subjektiltaan epäagentiivisia (esim. *kasvaa, muotoutua,*

syntyä, sujua, kertyä, laajeta). Konseptuaalisia kenttiä muodostavat vertaukset (kuten 21d–e) jäävät tälle välille, niin että leksikaalistuneet yhdistelmät nousevat esiin mahdollisesti vasta riittävän isosta ja vertausten esiintymille otollisesta aineistosta, kuten on laita *laiha*-vertauksissa. Mitään puhtaaksiviljeltyä kolmijakoa eivät vertauskuvat sidoksisuuden suhteen kuitenkaan muodosta, sillä viime kädessä kaikissa vertaustyypeissä on kyse tasapainoilusta luovuuden ja sanastollisen jähmettymisen välillä.

5 Lopuksi

Tässä artikkelissa olen käsitellyt *kuin*-vertauksia skemaattiseen pohjaan [*X kuin Y*] kiinnittyvinä alakonstruktioina (esim. [*TEKEE JOTAKIN kuin Y*]), joilla on edelleen sanakohtaisia alakonstruktioita (esim. [*lähtee kuin JOKIN JOSTAKIN*]). Konstruktioita pidetään käyttöpohjaisina, kielenkäytöstä opittuina malleina. Rakennekuvaus joutuu ristiriitaan perinteisen syntaksin kanssa predikatiivilauseissa, joissa *kuin* toimii partikkelina. Perinteisesti ajateltuna predikatiivilause *Tämä on kuin unta* jäsenyy muotoon subjekt = *tämä*, kopula = *on* ja predikatiivi = *kuin unta*. Konstruktioajattelussa *kuin*-partikkeli on sen sijaan olennainen rakennetta jäsentävä elementti.

Vertauksina pidän paitsi vertausrakenteen kaavaa noudattavia ilmauksia myös vertauskuvallisia vertailuja. Nämä tunnistetaan vertauksiksi, koska vertauskuvilla on pelkistä vertailukohdista erottavia ominaisuuksia: vertauskuva edustaa jotakin tyyppiä, vertauskuvat tekevät yllättäviä rinnastuksia, vertauskuvat idiomaattistuvat ja ovat kulttuurisidonnaisia.

Kuin-vertauskonstruktio variantteineen on osoittautunut pääosin produktiiviseksi, paitsi substantiivivertauksia, jotka ovat sanastollisesti rajoittuneita tai tekstuaalisesti motivoituja. Leksikaalistumat eivät vaikuta produktiivisuutta vähentävästi, kuten sananjohdossa on väitetty tapahtuvan. Vertauksen vakiintuminen käyttöön ei kuitenkaan tarkoita leksikaalistumista siinä mielessä, että vertauksen merkitys muuttuisi ennakoimattomaksi, joten vertailu opaakkeihin johdoksiin itse asiassa ontuu. Vertaus ilmaisee tapaa, määrää tai kaltaisuutta, eikä tämä muutu ilmauksen frekvenssin kasvaessa.

Kaiken kaikkiaan produktiivisia muodosteita esiintyy ilmeisesti paljon enemmän kuin leksikaalistuneita, mutta tämä seikka kaipaa vielä runsaasti lisätutkimusta. Selväähän ei ole sekään, mitkä ilmaukset ylipäänsä ovat leksikaalistuneita ja millä perusteella. Wikbergin (2008) mukaan englanninkielisen British National Corpus -aineiston avoimet eli predikatiiviset vertaukset ovat tavallisesti innovatiivisia, kun taas adjektiivihin liittyvät vertaukset ovat leksikaalistuneita, ja verbeihin liittyvissä on molempia. Suomenkielinen aineisto ei anna aivan samanlaista kuvaa, sillä adjektiivivertauksissaakin variaatio on suurta.

Vertausten sanakirjaedustuksen parantamisen ongelmakohtia ovat vakiintuneiden ja tavanomaisten vertausten tunnistaminen, sillä korpusaineisto ei tarjoa helppoa tietä näiden löytämiseksi. Toiseksi olisi pohdittava sellaisten vertausten esitysmuotoa, jotka sallivat käsitteellisesti rajattua vaihtelua predikaattinsa tai vertauskuvansa osalta.

Vertaukset tyylillisenä keinona ovat tässä kirjoituksessa jääneet lapsipuolen asemaan. Nykyisin kognitiivisen kielentutkimuksen puolella korostetaan konstruktioita

kielenkäyttäjien resurssina (Seppänen & Herlin 2009: 239) tai vuorovaikutuskeinona (Visapää 2008: 22). Näin ollen vertauksia voisi käsitellä enemmän myös siltä kannalta, mitä niillä tehdään ja millaisia vaikutuksia niillä pyritään aikaansaamaan.

Lähteet

Aineistolähteet

Internet. Hakukone Google, <http://www.google.fi/>.

SKT = Suomen kielen tekstikokoelma. Koonneet Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsingin yliopisto, Joensuun yliopisto sekä CSC – Tieteellinen laskenta Oy. Tutkimuksessa on käytetty noin 131 miljoonaa sanaa käsittävää osakorpusta, johon on pääsy selainpohjaisella korpustyökalulla Lemmiellä, <http://www.csc.fi/kielipankki>.

Kirjallisuus

BARÐDAL, JÓHANNA 2008: *Productivity. Evidence from case and argument structure in Icelandic*. Amsterdam: John Benjamins.

BAUER, LAURIE 1988: *Introducing linguistic morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

BREDIN, HUGH 1998: Comparisons and similes. – *Lingua* 105 s. 67–78.

BRINTON, LAUREL J. – TRAUOGOTT, ELIZABETH CLOSS 2005: *Lexicalization and language change*. Cambridge: Cambridge University Press.

BYBEE, JOAN L. 1985: *Morphology. A study of the relation between meaning and form*. Amsterdam: John Benjamins.

— 2006: From usage to grammar. The mind's response to repetition. – *Language* 82:4 s. 711–733.

CROFT, WILLIAM 2009: Constructions and generalizations. – *Cognitive Linguistics* 20:1 s. 157–165.

CROFT, WILLIAM – CRUSE, D. ALAN 2004: *Cognitive linguistics*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.

DENT, SUSIE 2004: *Larpers and shroomers. The language report*. Oxford: Oxford University Press.

ELOVAARA, RAILI 1992: "Olen tyhjä huone". *Tutkielma sanataiteen metaforista ja symboleista*. Helsinki: Yliopistopaino.

Duden: Die Grammatik. Mannheim: Dudenverlag 2005.

FRAZIER, LYN – CLIFTON, CHARLES JR. – STOLTERFOHT, BRITTA 2008: Scale structure. Processing minimum standard and maximum standard scalar adjectives. – *Cognition* 106 s. 299–324.

GLUCKSBERG, SAM 2008: How metaphors create categories – quickly. – Raymond W. Gibbs, Jr. (toim.), *The Cambridge handbook of metaphor and thought* s. 67–83. Cambridge: Cambridge University Press.

GOLDBERG, ADELE E. 1995: *Constructions. A construction grammar approach to argument structure*. Chicago: The University of Chicago Press.

— 2006: *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford: Oxford

- University Press.
- HANKS, PATRICK 2005: Similes and sets. The English preposition 'like'. – R. Blatná & V. Petkevič (toim.), *Jazyky a jazykověda. Sborník k 65. narozeninám prof. PhDr. Františka Čermáka, DrSc.* [Festschrift in honour of Prof. Fr. Čermák.] Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. (Kirjoittajalta saatu erikopio.)
- HASPELMATH, MARTIN – BUCHHOLZ, ODA 1998: Equative and similitive constructions in the languages of Europe. – Johan van den Auwera in collaboration with Dónall P. Ó Baoill (toim.), *Adverbial constructions in the languages of Europe* s. 277–334. Empirical approaches to language typology 20. Berlin: Mouton de Gruyter.
- HEINE, BERND 1997: *Cognitive foundations of grammar*. New York: Oxford University Press.
- HEINONEN, TARJA RIITTA 2006: *Kuin*-vertaukset sanakirjassa ja kielenkäytössä. Esitelmä Kielitieteen päivillä Turun yliopistossa, 4.5.2006.
- 2008: Similes in Finnish. Flexibility versus lexicalization. Esitelmä EUROPHRAS-konferenssissa Helsingin yliopistossa, 16.8.2008.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ISRAEL, MICHAEL – HARDING, JENNIFER RIDDLE – TOBIN, VERA 2004: On simile. – Michael Achard & Suzanne Kemmer (toim.), *Language, culture and mind* s. 123–136. Stanford: CSLI Publications.
- JANTUNEN, JARMO HARRI 2009: *Minulla on aivan paljon rahaa*. Fraseologiset yksiköt suomen kielen opetuksessa. – *Virittäjä* 113 s. 356–381.
- KAIVOLA-BREGENHØJ, ANNIKKI 1977: Arvoitusten ilmaisuteknikka. – Leea Virtanen, Annikki Kaivola-Bregenhøj & Aarre Nyman (toim.), *Arvoitukset. Finnish riddles* s. 18–33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAY, PAUL 2005: Argument structure constructions and the argument-adjunct distinction. – Hans C. Boas & Mirjam Fried (toim.), *Grammatical constructions. Back to the roots* s. 71–98. Amsterdam: John Benjamins.
- KEMMER, SUZANNE – BARLOW, MICHAEL 2000: *A usage-based conception of language*. LAUD Series B, Paper No. 295. Essen: LAUD Linguistic Agency, University-GH Essen.
- Kielitoimiston sanakirja* 1–3. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2006.
- KOSKI, MAUNO 1981: Mitä leksikaalistuminen on? – *Sananmuodostuksen ongelmia. Semi-naari Seilissä* 3.–4.9.1981 s. 5–27. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 7. Turku: Suomen kielitieteellinen yhdistys.
- KUUSI, ANNA-LEENA 1971: *Johdatusta suomen kielen fraseologiaan*. Suomi 115: 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUUSI, MATTI (toim.) 1960: *Suomen kansan vertauksia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MOON, ROSAMUND 2008: Conventionalized *as*-similes in English. A problem case. – *International Journal of Corpus Linguistics* 13:1 s. 3–37.
- MUIKKU-WERNER, PIRKKO – JANTUNEN, JARMO HARRI – KOKKO, OSSI 2008: *Suurella sydämellä ihan sikana*. Suomen kielen kuvaileva fraasisanakirja. Helsinki: Gummerus.
- NS = *Nyky-suomen sanakirja I–VI*. Porvoo: WSOY 1951–1961.
- RAHTU, TOINI 2006: *Sekä että. Ironia koherenssina ja inkoherenssina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA – HERLIN, ILONA 2009: Kuvauksista seurauksiin. Kaksiulotteinen konstruktio *niin A että*. – *Virittäjä* 113 s. 213–245.

- SVANLUND, JAN 2002: Lexikalisering. – *Språk och Stil* 12 s. 7–45.
- TAMMI, JARI 2008: *Suuri vertailusanakirja*. Helsinki: Pikku-idis.
- TAYLOR, ARCHER 1954: *Proverbial comparisons and similes from California*. Folklore Studies 3. Berkeley: University of California Press.
- TELEMAN, ULF – HELLBERG, STAFFAN – ANDERSSON, ERIK 1999: *Svenska Akademiens grammatik 3: Fraser*. Stockholm: Svenska Akademien, Norstedts Ordbok.
- VISAPÄÄ, LAURA 2008: *Infinitiivi ja sen infiniittisyys. Tutkimus suomen kielen itsenäisestä A-infinitiivikonstruktiosta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkko-versio. <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7.
- WIKBERG, KAY 2008: Phrasal similes in the BNC. – Sylviane Granger & Fanny Meunier (toim.), *Phraseology. An interdisciplinary perspective* s. 127–142. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- WISCHER, ILSE 2000: Grammaticalization versus lexicalization: ‘Methinks’ there is some confusion. – Olga Fischer, Anette Rosenbach & Dieter Stein (toim.), *Pathways of change. Grammaticalization in English* s. 355–370. Amsterdam: Benjamins.

SUMMARY

Kuin (‘as, like’) similes

Similes (e.g., *cool as a cucumber*, *eats like a horse*) are familiar figures of speech, which until recently had not received much attention in linguistic research (Moon 2008, among others). The present article shows that there are a number of structural and semantic conditions which affect similes. On the one hand, the simile pattern can be seen as a grammaticalized construction, while on the other hand, it is accepted that similes may also take the form of an ordinary comparison. In both cases, similes express a description of a comparee, not a genuine comparison.

The default reading of the simile construction, particularly those with an adjectival head, is an intensifying one: *dumb as an ox*, ‘very dumb’. In the case of verbs, two competing readings are available: either similitative or equative readings (as per the terminology of Haspelmath and Buchholz 1998). The similitative reading expresses the manner of an action (*eats like a pig*, ‘eats messily’), while the equative quantifies some aspect of the action (*eats like a horse*, ‘eats a lot’).

In Finnish, the *kuin* (‘as / like’) simile construction is remarkably productive. One can find thousands of creative similes in all manner of texts. In contrast, however, it is almost impossible to name those similes that have become conventionalized or lexicalized. Lexicalization takes place at the level of individual speakers, and therefore only an extensive, grammatically tagged corpus covering all usage accurately will be able to

give an overall picture of typical modes of expression, but such a corpus does not currently exist.

A small fraction of similes are fixed word combinations (e.g., *selvä kuin pläkki*, 'clear as day', lit. 'clear as ink'). Typically, however, conceptually limited lexical variation is allowed: *thin as a rake* ~ *thin as a rail* ~ *skinny as a rake*, etc. Finally, some of the figurative *kuin* sequences are highly independent and can modify many kinds of predicates; for instance, *huutaa/juoksee/tekee töitä* etc. *kuin hullu*, 'shouts/runs/works etc. like crazy'. A usage-based model captures the dynamic and variable character of the lexicon better than a rigid, rule-governed model.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):

Rütistrasse 15

CH-8134 Adliswil

Schweiz

Sähköposti: trsukunimi@gmail.com